

הסתגלות חברתית ופסיכולוגית של מתבגרים עולים וילידי ישראל ממוצא רוסי*

ורד סלונינסבו, ינה שרגה ואנה עבדלגני

המחקר משווה בין התפקוד החברתי, הלימודי, ההתנהגותי והנפשי של תלמידי תיכון עולים ממדינות חברה-עמים ותפקודם של ילידי הארץ, שהוריהם עלו מברית-המועצות לשעבר בשנות השישים והשבעים. במרבית תחומי החיים לא נמצאו הבדלים מובהקים בין העולים לילידי ישראל, מרביתם תפקדו טוב מבחינה חברתית ולימודית ונמנעו מהתנהגויות מסוכנות, כמו סמים ועבריינות. בבדיקת התפקוד הנפשי, התגלתה תופעה מעניינת – המתבגרים בשתי הקבוצות ביטאו מצוקה נפשית גבוהה יותר מהנורמות של מתבגרים ישראלים שאינם ממוצא רוסי. ככל שמשך השהות בישראל של המתבגרים העולים היה ארוך יותר השתפר המצב הכלכלי של משפחותיהם, עלה הדימוי העצמי שלהם וירדו רמת הסומטיזציה, הפרנויה והלחץ הנפשי הכללי, ולעומת זאת עלתה שכיחות שתיית המשקאות האלכוהוליים. מסכם את המאמר דיון בממצאים.

הגירה היא אירוע הכרוך באתגרים רבים. המהגר נפרד מאנשים, ממקומות ומהרגלים מוכרים, ונאלץ ללמוד שפה חדשה, להכיר דפוסי התנהגות חדשים, למצוא לעצמו עבודה, לבנות חיים חברתיים חדשים, לעזור לילדיו להסתגל ולהתמודד עם נושאים רבים, הכרוכים בשינוי המשמעותי שחל בחייהם. כיצד משפיעים אירועים אלו על מצבם הבריאותי, הפיזי והנפשי, של המהגרים? מובן, כי לא ניתן לדבר על אוכלוסיית המהגרים כעל מקשה אחת, הואיל ולגורמים, כמו: גיל, מין, מצב משפחתי, סטטוס סוציו-אקונומי, מוטיבציה להגירה, הסטטוס החוקי של המהגר ומשך השהות בארץ

* המחברות מודות למכון הקהילתי של בית-הספר לחינוך באוניברסיטת בראילן על התרומה הכספית שאפשרה קיום מחקר זה; למשרד החינוך התרבות והספורט באזור הדרום שאישר את קיום המחקר; לבתי-הספר התיכוניים בבאר-שבע שאפשרו לנו לראיין את תלמידיהם; וכמובן למשתתפים עצמם אשר הסכימו למלא את השאלונים.

החדשה, יש השפעה רבה על מצבם הבריאותי של המהגרים (לסקירה כללית ראה: לור, 1993; מירסקי, 1998). יחד עם זאת, חוקרים ואנשי טיפול רבים תופסים את תהליך ההסתגלות לחברה חדשה כתהליך הכרוך בלחצים רבים, חיצוניים ופנימיים, העלולים להוביל לקשיים נפשיים וגופניים (Hertz, 1993). ואכן, יש מחקרים אמפיריים, המצביעים על קשיים נפשיים של מהגרים. בישראל, למשל, מצאו שמש ועמיתיו (Shemesh, Horowitz, Levinson & Popper, 1993), כי מהגרים מברית-המועצות לשעבר אושפזו בבתי-חולים פסיכיאטריים בשנה הראשונה לשהותם בישראל בשיעור גבוה יותר מישראלים ותיקים. גם רמת הדמורליזציה של מי שהיגרו מברית-המועצות לשעבר בשנות התשעים נמצאה גבוהה יותר מזו של ישראלים ותיקים ומזו של מהגרים שעלו מאותן ארצות בשנות השבעים (Rotenberg, Tobin, Krause & Lubovkov, 1996). חוקרים אחרים, לעומת זאת, לא מצאו קשר בין הגירה לאשפוזים פסיכיאטריים (Lester, 1989). נוסף לכך, גם כשמוצאים קשר בין הגירה לדחק נפשי, קשה לדעת האם חוויית ההגירה גרמה לקושי הנפשי או אולי גורמים אחרים, כמו, מצב נפשי לפני ההגירה או גורמי לחץ המתלווים להגירה אחראים לממצאים אלו (Creed, 1987). ישנם גם חוקרים, המדגישים את ההשפעה החיובית שיש להגירה על הבריאות הנפשית. מרקוביץ (Markowitz, 1994), למשל, מדגישה במחקרה האנתרופולוגי על מהגרים מברית-המועצות לשעבר בארצות-הברית את ההשפעה החיובית של תהליך ההגירה על ההתבגרות הנפשית ועל בניית הזהות העצמית של נשים שהיגרו לאמריקה בשנות השבעים. לדעת מרקוביץ, תהליך התבגרות זה התאפשר הודות לתמיכה שהגישו המשפחות לנשים. נראה אפוא, כי בדיקת מצבם הנפשי של מהגרים הוא נושא המצריך מחקר מעמיק ומתמשך. חשוב לבדוק נושא זה במיוחד אצל מתבגרים הואיל וגיל ההתבגרות כרוך בהתמודדות אוניברסליות – התחלת תהליך הפרדה מההורים, גיבוש הזהות העצמית, גיבוש הזהות המינית, העמקת קשרים חברתיים והצלחה בלימודים – אתגרים שיכולים להיות קשים אם הם מתרחשים במקביל לתהליך הסתגלות לחברה חדשה.

גל העלייה של שנות התשעים הביא עמו לישראל גם מתבגרים רבים. בין השנים 1990–1994 הגיעו לישראל 71,838 מתבגרים, בני 10–17 שנה, רובם (כ-86%) מברית-המועצות לשעבר (ציונית ובן-אריה, 1995). נתונים סטטיסטיים על ילדים עולים בשנות התשעים מצביעים על קשיים מיוחדים אצלם בהשוואה לילדים ממשפחות ותיקות: כ-19 אחוזים מכלל הילדים העולים בשנת 1994 חיו במשפחות חד-הוריות לעומת כ-9 אחוזים בקרב הוותיקים. בכמה במקומות בארץ גרו ילדי העולים בעוני בהשוואה לילדי המשפחות הוותיקות (למשל, בשנת 1993 כ-39 אחוזים מהילדים העולים בדרום הארץ חיו מתחת לקו העוני לעומת כ-29 אחוזים מילדי המשפחות הוותיקות); שכיחות הביקורים של ילדי העולים אצל רופא גבוהה בכשליש בהשוואה לילדים שאינם עולים; ושיעור הילדים העולים שהתקבלו בפעם הראשונה

לאשפוז או לטיפול יום בבתי-חולים פסיכיאטריים כפול כמעט מזה של אוכלוסיית הילדים הכללית בישראל (ב־1993, למשל, השיעור בקרב בני 15–17 היה 100.7 ובקרב כלל הילדים הוא היה 51.2 ל־100,000 ילדים) (ציונית ובן-אריה, 1995).

גם המחקרים הראשונים של שנות התשעים מראים, כי מתבגרים עולים חווים קשיי הסתגלות לחיים בישראל. מתבגרים עולים מדווחים יותר מהוותיקים על פחדי בדידות ועל עתיד לא ברור (שרגה וסלונים־נבו, 1993), חווים כעס ואכזר קשרים משמעותיים בארץ המוצא ומסתגרים זמנית בחברת עולים אחרים (מירסקי ופראוור, 1992; Sever, 1997). במיוחד בולטים קשיי המתבגרים העולים בתחום הלימודים. מחקרים מצביעים על־כך, כי תלמידים עולים מרבים להיעדר מבית־הספר, סובלים ממחסור באמצעים לקניית ספרי לימוד ולתשלומים לבית־הספר, מחסך חינוכי, מדיסאוריינטציה חברתית, מניכור פסיכולוגי ומקשיים ביצירת קשר עם הוותיקים, וסבורים שהמורים אינם מתחשבים במצבם המיוחד (טטר, כפיר, סבר, אדלר ורגב, 1993; Sever, 1997; Kozulin, 1993).

ואולם, גם המחקרים של שנות השבעים (Horowitz, 1981; Horowitz & Kraus, 1972; Pincus, 1972; Raz, 1986; Ben-Shachar & Lieblich, 1984) וגם אלו של שנות התשעים השוו את תפקודי הנוער העולה לתפקודי אוכלוסיית הנערים הכללית בבית־הספר או במקום בו נערך המחקר. גישה זו בעייתית, הואיל ואינה מאפשרת שליטה על מרכיבים תרבותיים שאולי אחראים להבדלים שמוצאים בין תפקוד הנוער העולה לתפקוד ילידי הארץ. במילים אחרות, ייתכן, שההבדלים בין הנוער העולה לוותיק נובעים מהבדלים תרבותיים שבין שתי הקבוצות ולא מחוויית ההגירה שחווה הקבוצה העולה. ואכן, ברג ובלמונד (Burg & Belmont, 1990) מראים, כי ילדים יהודים הבאים מרקע תרבותי שונה מבטאים יכולות מנטליות שונות בהתאם למוצאם התרבותי. לכן במחקר שמוצג במאמר זה הושווה תפקודם של תלמידים עולים לתפקודם של תלמידים ילידי ישראל, שהוריהם עלו מברית־המועצות בשנות השישים והשבעים. השוואה כזו מאפשרת לשלוט במדגם על משתנה ארץ מוצא ההורים. המחקר משווה תפקוד לימודי, חברתי ונפשי של מתבגרים עולים ושל מתבגרים ילידי ישראל ממוצא רוסי.

שיטת המחקר

אוכלוסיית המחקר

האוכלוסייה נבחרה בשני שלבים. בראשון נאספו נתונים דמוגרפיים של 1,800 תלמידי תיכון שלמדו בשנת 1995 בכיתות ט'–י"א בחמישה בתי־ספר באזורים שונים של